

© 2003 р. **В. В. Шишко**

Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ НАУК

Філософія права – це наука, що має давню і багату історію. Ще за часів Античності мислителі усвідомлювали проблеми співвідношення справедливості і влади, справедливості і закону, закону і рівності тощо. Вони, власне, і становили предмет майбутньої філософії права. Перші самостійні філософсько-правові системи виникли в Європі в епоху Просвітництва і були пов'язані з іменами І. Канта та Ф. Гегеля. Філософсько-правовій тематиці присвятили свої твори багато російських та українських науковців у XIX – на початку XX століття, серед яких можна назвати М. Алексеєва, І. Ільїна, Б. Кістяківського, К. Неволіна, П. Новгородцева, Л. Петражицького, П. Сорокіна та багатьох інших.

У Радянському Союзі філософія права керувалась постулатами марксистсько-ленінської теорії, яка, базуючись на принципах діалектичного та історичного матеріалізму, абсолютизувала первинність економіки щодо політичної надбудови, класовий аспект держави і суспільства, ігноруючи загальнолюдські, гуманістичні та природно-правові ідеали. З цього приводу відомий французький дослідник Р. Давід писав: “...марксистське тлумачення права прямо протилежне нашим традиційним уявам про нього... У світлі марксистсько-ленінського учення багато речей набуває іншого змісту, аніж того, до якого ми звикли” [5, с. 165].

Радянська юридична наука довгий час спиралась на “вузьконормативне” визначення права, запропоноване О. Вишенським і затверджене на Нараді з питань науки радянської держави і права (16-19 липня 1938 р.): “Право – сукупність правил поведінки, що виражають волю панівного класу, встановлених в законодавчому порядку, а також звичаїв і правил співжиття, санкціонованих державною владою, застосування яких забезпечується примусовою силою держави з метою охорони, закріплення і розвитку суспільних відносин і порядків, що є вигідними і сприятливими для пануючого класу”. Таке трактування права обумовлювало суть радянського розуміння права як правил поведінки, встановлених державою і забезпечених її примусом [9, с. 293-297]. За таких жорстких рамок праворозуміння комуністичної

ідеології були відсутні підстави для всебічного розвитку філософії права. Проте, починаючи з середини 50-х років XX століття, в радянській науці з’явився так званий “широкий підхід до права”, який піддав певній критиці визначення права 1938 року і розширив рамки як вузько-нормативного підходу, так і в певній мірі філософсько-правових досліджень. Але філософія права як окрема навчальна дисципліна не вивчалася у вищих навчальних закладах взагалі. Окремі розділи філософії права читались у рамках курсу теорії держави і права. Не існувало наукової спеціальності “філософія права”, що, зрозуміло, також не сприяло розвитку філософсько-правового аналізу суспільних явищ.

З розпадом Радянського Союзу і крахом комуністичної ідеології на Україні почалося відродження та визнання філософії права як самостійної навчальної дисципліни, запроваджується відповідна наукова спеціальність. Але сьогодні, як і колись, серед вітчизняних і зарубіжних авторів триває дискусія щодо кола проблем дослідження філософії права та її місця в системі юридичних наук.

У трактуванні питання про місце філософії права як науки існують два погляди: філософія права – це поширення загальної філософії на правову проблематику, та філософія права – це частина теорії права, яка спеціалізується на проблемах методології [15, с. 32].

Л. Петрова зазначає, що філософія права виявляє за мінливими юридичними явищами вічну ідею права, котра розкривається розумом людини. Вона пише: “Розумне” право називають природним правом. Природне право є “право розуму” або “розумне право”, а оскільки розум є здобутком філософії, то його можна називати “філософським правом”. І далі: “Природне право є внутрішньою, смисловою сутністю позитивного права” [11, с. 367].

В. Шкода завдання правової філософії вбачає в тому, щоб зрозуміти, що є право, і пов’язує його з поняттями рівності, справедливості, свободи. Підвалини права кореняться в глибинах культури, яку він розглядає, виходячи з триєдиної схеми: Бог-Людина-Природа [17, с. 33, 41, 87].

Ефективність поширених уявлень про філософію права як дисципліну суто правового профілю для утвердження її в складі нашої духовної культури, сфері теоретико-дослідницьких пошуків і системі вищої освіти ставиться під сумнів у монографії “Філософія права: предметна специфіка, місце та значення в системі соціально-гуманітарного знання” О. Гарніка. Більш перспективним він вбачає підхід до філософії права як особливого дослідницького напрямку в сфері філософського пізнання і як навчальної дисципліни філософського характеру [4, с. 8].

Розгляд права у зв'язку з культурою в контексті правової філософії підкреслює також Б. Чміль, він пише: “Предметом філософії права є право як основний засіб саморегуляції суспільства; філософія права усвідомлює його в широкому контексті культури” [16, с. 28]. Правову філософію він вважає особливою філософською дисципліною, яка посідає місце у філософії поряд із такими дисциплінами, як філософія природи, філософія науки, філософія моралі тощо [16, с. 28].

Умови, при наявності яких філософія права розвивається як особлива наукова дисципліна, аналізує С. Алексєєв і приходять до висновку, що філософські основи повинні отримувати продовження і, як наслідок, утворювати матеріал цілісної науки на основі даних, що безпосередньо впливають з правової культури, самої правової матерії, що розвивається – законодавства, суспільно-політичної та правової практики його застосування. Він наголошує, що філософія права – не лише ідеї, але і реальне правове життя, через яке філософсько-правові ідеї не просто уточнюються, коректуються, а формуються [3, с. 14].

Логіку розвитку права та його теорії, як метод мислення про державу і право вважає предметом філософії права І. Малініна. При цьому вона зазначає, що логіка розвитку права охоплює в знятому вигляді всі процеси змістового утворення в сфері права – в масштабах як історії, так і людської індивідуальності. Філософія права виявляє людський зміст у предметних формах права [8, с. 19].

У книжці Г. Іконнікової та В. Ляшенко “Основи філософії права” автори намагалися відновити історичну, змістовно-теоретичну і наукову справедливість – повернути філософію права в лоно філософії. Вони підкреслюють, що філософія права не зводиться до загальних проблем теорії права, а є розділом соціальної

філософії, яка досліджує правову проблематику. Її соціальність виражається перш за все в тому, що право, норми, закони лише тоді мають сенс, коли вони повернені до людини, “обслуговують” її життєвий світ. Цей світ не може бути обмежений повсякденною реальністю. Інакше кругом би панувала анархія, сваволя та всездозволеність. Він не обмежується і системним світом – це шлях до деспотизму і тоталітаризму. Право регулює взаємодію повсякденної реальності і системного світу. Право – не самоціль, а засіб створення для Людини людських умов життєдіяльності [6, с. 225-226].

Відомий російський учений В. Нерсисянц вважає, що предметом філософії права є право в його розрізненні і співвідношенні з законом, а також доходить висновку, що в цілому філософія права є міждисциплінарною наукою, що об'єднує ті чи інші начала, як мінімум, двох дисциплін – юридичної науки і філософії. Така міждисциплінарна компонента є спільною для всіх версій філософії права, незалежно від того, чи розроблені вони як окрема юридична чи філософська наука [9, с. 10, 14].

Поділяючи в цілому позицію В. Нерсисянца, зазначимо, що лише системний підхід до розгляду питання про місце філософії права в системі наук, об'єктом вивчення яких є право, дозволить визначити орієнтири її подальшого розвитку та обумовить сферу досліджень.

Право – культурне, соціальне явище навколишньої дійсності. Тому воно є предметом досліджень не однієї, а цілого ряду наукових дисциплін: філософія права, соціологія права, культурологія права, теорія права, енциклопедія права тощо. Зробимо спробу дати коротку характеристику органічним зв'язкам у системі, яку утворюють ці науки.

Соціологія права оцінює право як історичний продукт соціального життя. Для неї право не є простим зібранням довільних установлень, походження яких завдячується роздумам законодавця чи породжені мовчазною згодою членів суспільства. За штучною встановленістю позитивного права соціологія права відкриває певну соціальну необхідність. Осягнення цієї необхідності веде до пізнання певної істинної реальності права, яка є не що інше, як реальність соціального життя, як зазначає М. Алексєєв, посилаючись на І. Корнфельда. Оскільки реальність ця встановлена, наука про право втрачає свою умовність і досягає істинної взаємодії з реальним предметом пізнання, стає наукою про справжні факти [1, с. 25-26].

Предметом культурології права є вивчення законів розвитку культури і права; система знань про сутність, суспільне призначення культури та права, їх зв'язки з іншими соціальними явищами; загальні закономірності виникнення та розвитку права, вплив різних видів цінностей (множини культур) на право, його формування та реалізацію, утворення культурно-правової реальності. Загалом культурологія права – це вступ до права [13, с. 26-27]. Тобто аналіз будь-якої соціальної події відбувається через культурну призму, зумовлену відповідним рівнем культури того чи іншого суспільства.

Теорія права розглядає юридичні явища з позицій норм права, надає правової форми змінам у суспільних відносинах та закріплює їх у позитивному праві. З положень теорії права, які не підлягають сумніву та стають правовими аксіомами, утворюється енциклопедія права.

Завданням енциклопедії (грец. *en* – в + *kuklos* – круг + *paidea* – просвіта) права полягає у з'ясуванні поняття права, процесів його утворення, відношення його до інших суспільних явищ, форм права, його елементів, застосування права, методів його вивчення. Енциклопедія права дає загальне поняття про систему правознавства [10, с. 252; 12, с. 1].

Вищезазначену сферу взаємодії соціології, енциклопедії і теорії права, позитивного права та суспільних відносин вважаємо сферою правової культури – сферою зовнішнього вияву правових феноменів. Правові світоглядні знання про справедливість, рівність і свободу теорія права черпає з філософії права. Як зазначають Г. Іконнікова та В. Ляшенко, філософсько-правова проблематика ширша від пізнавальних, методологічних та інших можливостей юридичної науки. Тим більше, що філософія права не зводиться до гносеології або культурології. Це самостійна філософська дисципліна, предметом вивчення якої є загальні принципи існування, пізнання і перетворення правової дійсності [6, с. 6-7]. Будь-які феномени життєдіяльності суспільства перебувають у центрі уваги філософії права. Юридичні явища для філософії права є тими моментами пізнання світу, завдяки яким на рівні узагальнень і з позиції природного права створюється саме та правова матерія, що вплітається в подальшому в позитивне право, надаючи йому властивостей справедливості, рівності, свободи. З іншого боку, використання філософією соціології права не дозволяє першій “відриватись” у філософських пошуках від

предмета досліджень – соціальних явищ, а юридичні факти являють собою “віхи”, вектори її руху. Творення правової природи відбувається з урахуванням впливу культурних чинників, тобто на ґрунті культурології права.

Отже, філософія права – це самостійна наукова дисципліна, яка має власний предмет досліджень. У силу специфіки предмета дослідження, вона охоплює “прикордонну” сферу між філософією та юриспруденцією, використовуючи методологію першої при дослідженні останньої.

Список літератури

1. *Алексеев С.С.* Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. – М.: "Статут", 1999
2. *Алексеев С.С.* Теория права. – М.: Изд-во БЕК, 1994.
3. *Алексеев С.С.* Философия права. – М.: Изд-во НОРМА, 1997.
4. *Гарнік О.В.* Філософія права: предметна специфіка, місце та значення в системі соціально-гуманітарного знання: Монографія. – Дніпропетровськ: Вид. Дніпропетровського ун-ту, 1998. – 160 с. – Рос. мовою.
5. *Давид Р.* Основные правовые системы современности. – М., 1988.
6. *Іконнікова Г.И., Ляшенко В.П.* Основы философии права. – М.: ИНФРА-М, Издательство «Весь Мир», 2001.
7. *Керимов Д.А.* Методологические функции философии права // Государство и право. – 1995. – № 9.
8. *Малинина И.П.* Философия правотворчества. – Екатеринбург, 1996.
9. *Нерсесянц В.С.* Философия права. Учебник для вузов. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА; М, 1998.
10. *Палієнко М.І.* Предмет і завдання енциклопедії права та ідея права // Академічна юридична думка. – К.: Ін Юре, 1998.
11. *Петрова Л.В.* Фундаментальні проблеми методології права: філософський дискурс / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х.: Право, 1998.
12. *Ренненкамф Н.К.* Очерки юридической энциклопедии. – Изд. 2-е. – К., 1880.
13. *Сливка С.С.* Правнична деонтологія: Підручник. К.: Атіка, 1999.
14. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. *М.Н. Марченко.* – М.: Зерцало, ТЕИС, 1996.

15. *Тихонравов Ю.В.* Основы философии права. Учебное пособие для вузов. – М.: Вестник. – 1997.

16. Філософія права: Навчальний посібник / За ред. *М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля.* – К.: Юрінком Інтер, 2000.

17. *Шкода В.В.* Вступ до правової філософії. – Харків: Фоліо, 1997.

В. В. Шишко

ФИЛОСОФИЯ ПРАВА В СИСТЕМЕ ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

Философия права является самостоятельной научной дисциплиной, которая имеет собственный предмет исследования. В силу специфики предмета исследования, она охватывает «пограничную» сферу между философией и юриспруденцией, используя методологию первой при исследовании последней.

V. V. Shyshko

PHILOSOPHY OF LAW IN THE SYSTEM OF LEGAL SCIENCES

Philosophy of law is an independent subject of academic study, having its own subject-matter. Due to the peculiarities of its subject of inquiry it embraces the “borderline” sphere between philosophy and jurisprudence, employing the methodology of the former while studying the latter.